
ON SOME ISSUES OF THE EXPRESSION OF CONDITIONAL RELATIONS IN THE TODAY ALBANIAN LANGUAGE MBI DISA ÇËSHTJE TË SHPREHJES SË RAPORTEVE KUSHTORE NË SHQIPEN E SOTME

MATILDA PERLLAKU

Ministria e Arsimit dhe e Shkencës

Email: mperllaku@mash.gov.al

AKTET IV, 4: 756 - 765, 2011

PERMBLEDHJE

Në këtë artikull përqipemi të trajtojmë vetëm disa nga çështjet që shtrihen për diskutim në lidhje me mjetet dhe format shprehjes së raporteve kushtore në gjuhën e sotme shqipe. Këto çështje janë trajtuar sipas problematikës si më poshtë, por në lidhje të ngushtë me njëra-tjetrën duke krijuar përshtypjen e një tërësie, sepse të gjitha mjetet dhe format e shprehjes së raporteve kushtore në fjali apo periudhë.

1. Mjetet dhe format e shprehjes së raporteve kushtore;

1. 1 Lidhëzat dhe lokucionet lidhëzore kushtore,

Trajtat mënyrë e kohore të fjalisë drejtuese dhe asaj të nënrenditur kushtore dhe bashkëlidhja e këtyre trajtave;

Kushti real apo joreal, i mundshëm apo i pamundshëm.

2. Dy nga format jo të zakonshme të shprehjes së raporteve kushtore:

2. 2. a Periudhat me fjali të nënrenditura kushtore jolidhëzore që fillojnë me folje në mënyrën lidhore;

2. 2. b Rrethanori i kushtit.

Artikulli synon t'i ndriçojë këto aspekte sintaksore për dy arsye:

së pari- problematika që përfshijnë ato është mjaft e gjerë ndaj gjithmonë ka hapësirë për diskutime dhe

së dyti- studimet e mirëfillta, që e trajtojnë këtë çështje datojnë larg në kohë dhe nëpërmjet trajtimit të tyre synohet të jepet një ndihmesë modeste në çuarjen përpara të studimeve shqiptare në fushën e sintaksës.

Fjalët çelës: Fjalja, klasifikimi, kusht, njësia sintaksore, periudha, raport.

HYRJE

Trajtimi i mjeteve dhe formave të shprehjes së raporteve kushtore ka përbërë objektin e disa studimeve të gjuhëtarëve të ndryshëm, shqiptarë apo të huaj, si pjesë të teksteve shkollore për shkolla të nivelit të mesëm apo të lartë ku përmendim, S. J. Xanoni (Xanoni, 1909: 160), G. Mikeli (Mikeli, 1916, 131), A. Xhuvani (Xhuvani, 1922, 1938, 1942), I. D. Sheperi (Sheperi, 1927), A. J. Rrota (Rrota, 1942, 1943, 2006: 614), K. Cipo (Cipo, 1949, 1951, 1952: 125), M. Domi (Domi, 1955, 1969, 1971), E. Guinard (Guinard, 1967: 57-68), S. Prifti (Prifti, 1959 I: 190; 1962 II 1: 181; 2: 182-322; 1971), *Fonetika dhe gramatika*

(Fonetika, 1976), *Gramatika e gjuhës shqipe* (Gramatika, 1997: 581-593), M. Totoni (Totoni, 2000: 98-107), apo si punime të veçanta siç është ai i albanologut austriak M. Lambertz (Lambertz, 1914-15: 163) dhe një studim gjuhësor i botuar në revistën Studime Filologjike 1969/3 e gjuhëtarit të mirënjohur shqiptar S. Mansaku (Mansaku, 1969: 153-167).

Të gjithë këta autorë, në punimet e tyre, kanë trajtuar diku më shkurt a diku më gjerësisht, çështje që kanë të bëjnë me aspekte të ndryshme të shprehjes së raporteve kushtore.

Meqenëse gjuha është në zhvillim e në lëvizje dhe, si rezultat i ndikimit të shumë faktorëve, ajo

pasurohet vazhdimisht me mjete të reja shprehëse dhe me ndërtime të reja, na duket me vend që këto të fundit t'i studiojmë nga ana gjuhësore në aspektin për të cilin interesohemi.

Në punim, për efekt të nëtyrës së aktivitetit në të cilin kumtohet dhe për arsye botimi, nuk do të trajtohen të gjitha mjetet dhe format e shprehjes së raporteve kushtore. Ne jemi përpjekur të përmbledhim më kryesoret dhe më të rëndësishmet prej tyre.

1. Mjetet dhe format e shprehjes së raporteve kushtore

1. 1. Mjetet kryesore të shprehjes së raporteve kushtore:

1. 1 Lidhëzat dhe lokucionet lidhëzore kushtore,

Trajtat mënyrore e kohore të fjalisë drejtuese dhe asaj të nënrenditur kushtore dhe bashkëlidhja e këtyre trajtave;

Kushti real apo joreal, i mundshëm apo i pamundshëm.

Këto mjete, në punim trajtohen lidhur ngushtë me njëri-tjetrin, sepse përdorimi i njëres apo tjetres lidhëz kushtëzon edhe bashkëlidhjen kohore e mënyrore të foljeve në fjalitë brenda në periudhë, duke marrë gjithashtu në konsideratë hapësirën e kufizuar që duhet të ketë punimi. Shpjegimet për llojin e lidhëzave dhe të shprehjeve lidhëzore, duke i krahasuar si për nga terminologjia e përdorur nga autorë të ndryshëm, në periudha të ndryshme kohore, ashtu edhe nga evolucionin e tyre nga një gramatikë në tjetrën apo nga një autor në tjetrin janë shoqëruar, në shumicën e rasteve nga shpjegimet e shembujve të dhënë, në lidhje me kontekstin apo në raportin që mjetet lidhëse vendosin me trajtat mënyrore dhe kohore të foljeve kallëzues të fjalive në periudhë.

1.1.1 Periudhat me fjali të nënrenditur me lidhëzën *në* dhe variantet e saj *n`*, *për në*, *ndë*

Me prejardhjen e lidhëzës *në* është marrë M. Lambertz (Lambertz, *përkth. nga V. Dashi*, IGJL A-8 Sintaksa: 1), i cili, pasi e cilëson si "lidhësi hipotetik që përdoret më shumë se të gjithë në

gjuhën shqipe", sjell edhe përpjekjet e G. Meyer-it që e identifikon këtë lidhëz me parafjalën "*ndë (në)*" dhe ato të H. Pedersen-it që e mendon *në* të formuar nga *të* pa lidhje me parafjalën. Me sa duket, vetë Lambertz-i, përkrah mendimin që *në* ka origjinë parafjalore gjë që duket kur ai vë në dukje ndryshimet ndërmjet parafjalës *në* dhe pjesëzës *të*, si në pozicionet në të cilat ato gjenden, ashtu edhe në përdorimin e tyre. Duke bërë paralelizmin me disa lidhëza të tjera, për të cilat shpjegon prejardhjen nga greqishtja, ai e përforcon mendimin për lidhëzën *ndë*: "...prandaj konjucionet e greqishtes *este* dhe *ente* që përdoren me kuptimin temporal pa relativin... të cilat bazën e kanë ke prepozicionet dhe janë zhvillue ma gjatë prej tyre...janë paralele krejt identike për *ndë* tonë dhe kanë ardhë nga një epokë më e re e gjuhës, sikundër duhet që ta pranojmë edhe për *ndë*." (Lambertz, përkth. nga V. Dashi, IGJL A-8 Sintaksa: 4).

Ne kemi konstatuar nëpërmjet shembujve të vjelë se fjalitë kushtore me lidhëzën *në* shprehin një kusht të mundshëm, të dëshirueshëm ose thjesht një supozim. Ato janë të mbarë gjuhës, të të gjitha stileve, por mbizotërojnë në stilin e letërsisë artistike. Janë të rralla në stilin publicistiko-shkencor. Në poezi ndeshen shpesh, sepse vetë folja në mënyrën dëshirore me të cilën e gjejmë më shpesh të shoqëruar në fjali, është më e përshtatshme për të shprehur ngjyrimet emocionale, por këtë përdorim e lehtëson edhe struktura njërrokëshe e lidhëzës.

Lidhëza *në* dhe varianti i saj dialektor *ndë* ose në formën e apostrofuar *n`* (*per n`*) në materialin praktik të vjelë, na del me një bashkëlidhje të larmishme formash kohore dhe mënyrore të foljeve kallëzues të fjalive në përbërje të frazës kushtore: *Ndë tunden këmbët, tunden dhëmbët*. (Kalabri, Itali, *Fjalë të urta*: 135); *Gjarprit ke t`i biesh ndë kryet, ndë do t` e vrash*. (Kalabri, Itali, *Fjalë të urta*: 80);

Por n`je i armve e n`je shqyptar, / E per n`je ndopak bujar,

Xir tagân e n`kjoftë gijkue, / N`bejleg kryet shkurtoma mue. (Fishta, *Lahuta, Preja*: 29).

Në fjalinë e nënrenditur mund të kemi kohën e *tashme të mënyrës dëftore*, kurse në fjalinë

kryesore folja mund të jetë në mënyrën urdhërore: **Në do ujë, prit radhën aty ku je.** (Kuteli “Qetësi përpara fërtyme”: 287).

Në fjalinë e nënrenditur folja mund të jetë në të kryerën e dëshirores, kurse në fjalinë kryesore është në të ardhmen e dëftores: **Në e pastë nisur prapsht, qe, prapsht do ta mbarojë.** (R. Qosja, *Vdekja më vjen prej syve të tillë*: 199).

Kur në fjalinë e nënrenditur folja është në kohën e tashme të mënyrës dëshirore, në fjalinë kryesore folja është në kohën e tashme të mënyrës lidhore që ka kuptimin e dëshirores: **Në daltë djalë, të na rrojë/ në daltë çupë, të të rronjë.** (Fjalë të urta: 273).

Kur në fjalinë e nënrenditur folja është në të tashmen e dëshirores, në fjalinë kryesore kemi një kallëzues të përbërë që shpreh domosdoshmërinë e kryerjes së një veprimi: Gruaja e nerashme, **në dash** me të metë, ma së pari i nerashëm, **duhet me kanë** vetë. (Kosovë, *Fjalë të urta*: 333).

Ka ndonjë periudhë në të cilën marrëdhëniet kushtore ndërmjet fjalive fitojnë një nuancë lejore gjë që favorizohet edhe nga mungesa e bashkëlidhjes së qartë të foljeve kallëzues të fjalive në periudhë: **Në** s’ të jep një zamzan, pa një shishe nuk të lë. (Kuteli, *Fshati im Vëll. II*: 270).

1.1.2.Periudha me fjali të nënrenditru kushtore me lokucionin lidhëzor në qoftë se/në qe(kje) se
Lokucioni lidhëzor **në qoftë se** është i ndërtuar nga forma foljore e kohës së tashme të mënyrës dëshirore të foljes jam e pozicionuar mes dy lidhëzave nënrenditëse njëra kushtore – **në** dhe tjetra fthilluese – **se**.

Me lidhëzën **në qoftë se** përdoret mënyra dëftore dhe ajo kushtore, por, siç do ta shohim nëpërmjet shembujve, gjejmë të përdorur edhe mënyrën habitore, lidhore dhe urdhërore. Periudhat me fjali të nënrenditur me lokucionin kushtor **në qoftë se** përdoren në të gjitha stilet letrar-artistik, administrativo-juridik (nëpër formulime ligjesh apo nenesh), publicistikoshkencor (siç janë fjalitë kushtore të mirëfillta)

Në të dyja fjalitë kemi kohën e tashme të mënyrës dëftore: Atëherë pse më sjell rrotull, në qoftë se e di? (I. Kadare, *SPIRITUS*: 219).

Në fjalinë e nënrenditur folja është në mënyrën kushtore, kurse në fjalinë kryesore në të ardhmen e dëftores: Atë ditë më tha se, **në qoftë se do ta tradhetoja, do të më vriste me njëren nga ato armët e vjetra të tmerrshme që shikoja atje.** (I. Kadare, *Përbindëshi*: 13).

Në fjalinë e nënrenditur kemi një kallëzues të përbërë që shpreh mundësinë e kryerjes së veprimit, kurse në fjalinë kryesore kemi foljen në kohën e tashme të kushtores në formën joveprorë: **Kështu mund të dukej, madje kjo ëndërr mund të mos lindte kurrë, në qoftë se nuk do të nxirrej nga një shembull.** (I. Kadare, *Lamtumira e së keqes tek “Ëndërr mashtruese”*: 110).

Në ndonjë shembull kemi hasur fjalinë drejtuese jo në formën mohuese, por në formën e një pyetjeje retorike, e cila e shpreh dyshimin e autorit në formë qortimi a këshille, që përfundon në fjalinë e nënrenditur kushtore:

Si mund të lulëzojë sheshi i atdheut të përbashkët që është bota, **në qoftë se** njerëzit **nuk grupohen** në një mënyrë a në një tjetër për të lëruar çdo grup një copë të dheut? (F. Konica, *Vepra*: 281).

Pamundësia e realizimit të veprimit mund të shprehet edhe me kohën e tashme të kushtores, e cila përsëri është pjesë e fjalisë së nënrenditur dhe ka përgjegjëse të saj në fjalinë kryesore një folje në kohën e kryer të kushtores. Edhe në këtë shembull supozimi mbetet i pavërtetuar, sepse autori jep zgjidhjen e çështjes menjëherë pas përfundimit të periudhës me fjali të nënrenditur kushtore: **Në qoftë se Besniku nuk do të nisej nesër jashtë shtetit, ai do të kishte shkuar tani në kafe për t’u treguar shokëve me hollësi procedurën e rrezatimit. Por Besniku do të nisej nesër.** (I. Kadare, *Dimri i vetmisë së madhe*: 82).

Lokucionin **në qoftë se** e kemi gjetur edhe në variantin dialektor **n`kjoftë se**:

Zoti mirë ka m`e punue,

N`kjoftë se besen s`kemi Ishue. (Fishta, *Lahuta e Malcis*, Marash Uci: 137).

Një tjetër lokucion lidhëzor kushtor i ndërtuar me të njëjtat lidhëza fthilluese, por me kohën e kryer të thjeshtë të foljes jam është edhe **në qe(kje) se Per n`kje imend se i ká rá n`krje**

Kufijjt t`onë me i shkapercyë

N`Traboinë Gjetja le t`dalë

Ded Gjo Lulit me i çue fjalë. (Fishta, *Lahuta e Malcis*: 146).

1.1.3_Periodha me fjali të nënrenditur me lidhëzën kushtore nëse

Lidhëza **nëse** është një bashkim i dy lidhëzave **në** dhe **se** që në origjinë janë ffilluese dhe që përdoren edhe si të tilla, edhe të bashkuara, si kushtore dhe ffilluese. Kjo formë e përmbledhur e lokucionit **në qoftë se** ose **në është se** përdoret me të gjitha kohët e mënyrës dëftore dhe me mënyrën kushtore.

Ndërtimet me lidhëzën kushtore **nëse** janë më pak të përhapura. Struktura dhe kuptimi thuajse i njëjtë me fjalitë e nënrenditura me lidhëzën **në qoftë se**, bëjnë që edhe shtrirja stilistike e tyre të jetë e njëjtë me tipat e fjalive të nënrenditura me lidhëzën kushtore **në qoftë se**. Në pjesën më të madhe të rasteve fjalitë me lidhëzën **nëse** i gjejmë me përdorimin e kësaj të fundit si lidhëz ffilluese në bashkimin e fjalive drejtuese me fjali të nënrenditura kundrinore ose kryefjalore.

Bashkëlidhja e foljeve të fjalive në periudhë është e rrafshit të së tashmes si në shembullin më poshtë: **Nëse** më premtom se nuk hyn kurrë mbrendë, po të lëshohem njetash ndër duer. (Camaj, *Vepra 5*: 136);

Kemi gjetur gjithashtu një bashkëlidhje; e kryer e dëftores në të nënrenditurën dhe e tashme e dëftores në formën joveprore në fjalinë drejtuese. Në këtë shembull kushti i vendosur në fjalinë e nënrenditur është i shoqëruar edhe me pjesëzën vetëm që e bën kushtin më të kufizuar dhe për rrjedhim edhe pasojën më të varur prej realizimit të tij: Prapë ndigjova mbramë prej tim et se bleta, qoftë ajo e egër apo e butë, përkitet, vetëm **nëse** ka ngulë në zgurë lisi. (Camaj, *Vepra IV*: 187).

1.1.4_Periodhat me fjali të nënrenditur, fjalitë përbërëse të të cilave bashkohen me **lokucionin lidhëzor në është se**, i cili është ndërtuar nga forma foljore e kohës së tashme të foljes *jam* e vendosur mes dy lidhëzave nënrenditëse përkatësisht e para kushtore dhe e dyta ffilluese, kanë të njëtin kuptim dhe strukturë si ndërtimet me lokucionin lidhëzor **në qoftë se**. Dallimi ndërmjet tyre qëndron në ndërtimin e mjetit

lidhës dhe në bashkëlidhjen kohore e mënyrore të foljeve kallëzues të fjalive në periudhë.

Ato kanë një shtrirje më të kufizuar në përdorim dhe janë karakteristikë më tepër e gjuhës së folur. Që nga ndërtimi i lokucionit që ka në përbërje kohën e tashme, në ndryshim nga lokucioni **në qoftë se** me të cilin bëmë paralelizmin, mund të konstatojmë se ndërtimet me të nënkuptojnë vënien në dyshim të veprimit që mund të realizohet ose jo në çastin që flet folësi: **Në është se** na jep argumente bindëse në lidhje me këtë çështje, po e dëgjojmë me kënaqësi edhe vazhdimin e arsytimit të çështjeve të tjera. (*Bisedore*).

1.1.5 Periodha me fjali të nënrenditur me lokucionin lidhëzor në rast se

Ky lokucion lidhëzor është i ndërtuar nga emri **rast** në trajtën e pashquar në rasën kallëzore, i prirë nga parafjala e rasës kallëzore **në** dhe i ndjekur nga lidhëza ffilluese **se**. Edhe fjalitë me **në rast se** përdoren me mënyrën dëftore dhe me atë kushtore. Shtrirja stilistike e periudhave fjalitë e të cilave bashkohen me këtë lokucion, përfshin stilin publicistiko-shkencor, atë letrar-artistik në gjuhën e shkruar, por ato kanë filluar të përdoren edhe në gjuhën e folur si rezultat i ndikimit të gjuhës letrare. Në pjesën më të madhe të rasteve fjalitë me **në rast se** përdoren në vend të fjalive me **në qoftë se**, me të cilat afrohen edhe nga struktura dhe bashkëlidhja. Por fjalitë e nënrenditura kushtore të ndërtuara me lokucionin **në rast se**, nga vetë ndërtimi i lidhëzës, e kanë të shprehur më qartë supozimin, dyshimin për realizimin e kushtit, rastësinë e vërtetimit të tyre. Ne kemi përzgjedhur disa raste bashkëlidhjeje të cilat do t'i sjellim nëpërmjet shembujve të vjelë nga materiali praktik, sidomos në vepra letrare të stilit artistik: **Në rast se** bie shi, asnjeri s' ka për të parë gjë dhe ushtarët duhet të kthehen në palestër. (Buxheli, *Karrjera e zotit Maksut*: 59).

1.1.6 Periodha me fjali të nënrenditur me lidhëzën kushtore po

Fjalitë me lidhëzën **po** ndërtohen me mënyrën dëftore dhe me lidhoren, rrallëherë, për qëllime afektive, edhe me lidhore-habitorën.

E pakryera e mënyrës lidhore në fjalinë e nënrenditur mund të ketë përgjegjës në fjalinë kryesore një kallëzues të përbërë që shpreh mundësinë e kryerjes së veprimit, të ndërtuar me foljen gjysmëndihmëse *mund* dhe formën dialektore të mënyrës lidhore:

Por tash shtati i përqetëj, kur mendonte se shokët, *po ta dinin sekretin e tij, mund e merrnin nëpër gojë emrin e krijesës së adhureshme*. (E. Koliqi, *Hija e maleve*).

Gjithë ndërtimi, që përfaqëson kallëzuesin e përbërë, në trup të të cilit dallojmë gjithashtu edhe trajtën e shkurtër që, për shkak të mungesës së pjesëzës të të lidhores, nuk ka formuar, siç do të kishte ndodhur në rast të pranisë së saj, trajtën e bashkuar në paralelizëm me atë të fjalisë së nënrenditur; ka synimin t'i afrohet paksa "së mundshmes", sepse kushti, nga bashkëlidhja e trajtave kohore e mënyrore, është i pamundshëm. (Fatmirësisht ata nuk e dinin sekretin e tij!) Kjo psherëtimë do ta kishte lehtësuar këdo, në një rast të tillë.

1.1.7 Periudhat me fjali të nënrenditur me lidhëzën *po që*

Te Naim Frashëri kemi gjetur edhe një periudhë kushtore të mundësisë ku fjalia drejtuese dhe e nënrenditura bashkohen ndërmjet tyre me lidhëzën *po që* një lidhëz e përmendur edhe nga M. Domi (Domi, 1971: 112), i cili, në nëndarjen për lidhëzat, pas lidhëzave, *në, (për në në veri), nëse, po*, sjell edhe lidhëzën *po që*.

Në shembullin e mëposhtëm, autori, nëpërmjet kushtit të vendosur në fjalinë e nënrenditur, premtion ndihmën e tij ndaj kujt do që e dëshiron atë: *Po që u bëre i urtë, mua më ke afër teje*. (N. Frashëri, *Vepra I*: 34).

Bashkëlidhja e rrafshit të së ardhmes që ndërtohet nga bashkëveprimi i foljes së fjalisë së nënrenditur që këtu është në kohën e kryer të thjeshtë të përdorur me kuptimin e së ardhmes (po të bëhesh i urtë në të ardhmen) dhe folja e fjalisë kryesore që paraqitet në kohën e tashme me kuptimin e së ardhmes (do të më kesh afër teje), e jep kushtin si të mundshëm me veprime që pasojnë njëri-tjetrin në kohë pasoja vjen pas realizimit të kushtit.

1.1.8 Periudha me fjali të nënrenditur me lokucionin lidhëzor *po që se*

Ky lokucion lidhëzor është ndërtuar nga folja jam në vetën e tretë në kohën e kryer të thjeshtë të mënyrës dëftore, e vendosur mes dy lidhëzave: ajo që i paraprin kushtore dhe ajo që e pason ftilluese. Koha e foljes në përbërje të lokucionit, meqenëse i referohet një çasti të përcaktuar mirë të së shkuarës, mbart me vete dyshimin për një ngjarje që duhet të ketë ndodhur para se ndërtimit *po që* t'i ngjitet lidhëza ftilluese *se*. Pra pasi të jetë vërtetuar se "puna që kështu si paraqitet në realitet", dyshimi në fjalinë drejtuese "venitet" duke i hapur rrugë realizimit të veprimit të shpresuar për t'u realizuar.

Fjalitë me *po që se* ndërtohen me mënyrën dëftore dhe më rrallë me kushtoren: *Po që se nuk do njerinë, s'je njeri*. (N. Frashëri, *Vepra III*: 54); *Po që se vjen, edhe hisen time ia dhashë*. (M. Camaj, *Vepra V*: 32).

Në veprat e autorëve gegë kjo lidhëz gjendet me variantin *po kje se*:

Flamri kombtar nuk ka shka bân nder në Po kje se dashtuni nuk kem` p`r Atdhé! (Fishta, *Mrizi i zanavet*: 108); *Po që se e zeza e flokëve nuk do të kishte genë e fortë njëlloj me atë të syve dhe të vetullave, ai mund edhe të pranonte se ishin të lyer*. (F. Kongoli, *Karuseli*: 15).

Periudha me bashkëlidhje të tillë: e kryer e kushtores në fjalinë e nënrenditur dhe e pakryer e lidhores me foljen gjysmëndihmëse *mund*, ndeshen më rrallë dhe kushti që paraqitet i pamundshëm si pasojë e kësaj bashkëlidhjeje, sikur "zbutet" paksa nga folja *mund* që shtie në fjali modalitetin e mundësisë, por njëjtësia e ngjyrës së flokëve me atë të syve dhe të vetullave, nuk lë asnjë mundësi për realizimin e veprimit të fjalisë kryesore të pranimit të faktit joreal të lyerjes së flokëve.

1.1.9 Po të jetë se, po të jetë që janë dy lokucione lidhëzore me përdorim të kufizuar në periudha me fjali të nënrenditura kushtore. Që në pamje të parë vëmë re që dallimi qëndron në ndërtimin e tyre: lidhëza *po* në dy lokucionet e fundit vendos lidhje me foljen *në kohën e tashme të mënyrës lidhore* dhe me lidhëzat ftilluese *se* ose *që*. Kuptimi i kohës së tashme të mënyrës

lidhore është të tregojë një veprim, kryerjen e të cilit folësi e paraqit si të mundshme ose të dëshirueshme. Vetë lokucioni përmban në vetvete, përveç supozimit, edhe shpresën *për të mundshmen* që përfshin periudhën kohore që nga çasti që flasim e më tej.

Prej këndeje rrjedh se foljet me të cilat vendosin lidhje këto lokucione janë më të kufizuara. Ato i përkasin vetëm mënyrës dëftore.

Periudhat me fjali kushtore me **po të jetë se** e kanë foljen kallëzues zakonisht në kohën e *tashme të dëftores*, si edhe në këtë shembull, kurse në fjalinë kryesore folja është në kohën e ardhme në mënyrës dëftore e shprehur me një ndërtim dialektor ku *trajta e shkurtër e kundrinorit të zhdrejtë* e vetës së dytë i është paravendosur *paskajores së foljes* them (ka për të të thënë = do të të thotë). Kushti i mundshëm bëhet i qartë nëpërmjet kësaj bashkëlidhjeje që shpjegojmë.

1.1.10 Periudha me fjali të nënrenditur kushtore me lidhëzën kohore *si*

Gjatë vjeljes së materialit praktik vumë re se kishte disa ndërtime periudhash me fjali të nënrenditura kushtore, të cilat si mjet lidhës kishin lidhëzën **si** sinonimike me lidhëzën *po* dhe të njëjtën bashkëlidhje kohore e mënyrore me atë të fjalive që bashkohen me këtë lidhëz. Kështu bashkëlidhja mund të jetë:

-e rrafshit të së tashmes: Në të dyja fjalitë foljet janë në kohën e tashme, në të nënrenditurën në të tashmen e lidhore, kurse në kryesoren në atë të dëftores: **Si** *t'ia hjeksh* strajcën kalit, *t'i kthen* shkemat. (Drenicë-Kosovë, *Fjalë të urta*: 313);

-e rrafshit të së shkuarës: *e pakryer e mënyrës lidhore në të nënrenditurën, e kryer e mënyrës kushtore në formën dialektore në fjalinë kryesore: Si të isha* në vend të të panjoftunit, tue e pa aq të idhët, as unë nuk *kisha me ia sjellë fjalën*. (Camaj, V: 117).

Kjo lidhëz në fjali të tilla nënrenditëse kushtore shoqërohet edhe nga forma e pashtjelluar paskajore geqe që përdoret në vend të mënyrës lidhore këtu konkretisht në vend të së pakryerës së lidhore: **Si** mos *me pasë* frigë se e lëndoj, *kisha me e hapë* derën e *kisha me e shty* me gjithë karrocë mbrendë. (Camaj, *Vepra V*: 149).

1.1.11 Periudha me fjali të nënrenditur kushtore me lidhëzën *sikur*

Lidhëza **sikur** e ndërtuar nga përngjitja e dy lidhëzave të thjeshta njëra mënyrore **si** dhe tjetra kohore **kur** e cila përdoret për të bashkuar fjali të një periudhe me nënrenditje mënyrore, përdoret edhe për të bashkuar fjali të nënrenditura kushtore me fjali drejtuese në një periudhë me fjali të nënrenditur kushtore. Fjalitë e nënrenditura që bashkohen me drejtuesen me lidhëzën **sikur**, të cilat e tregojnë mënyrën e shtjellimit të veprimit të fjalisë drejtuese me anë të një krahasimi me një veprim të supozuar, në dallim nga fjalitë kushtore që bashkohen me drejtuesen me këtë lidhëz dhe ndërtohen me lidhoren ose me lidhore-habitorën, ndërtohen me mënyrën dëftore dhe lidhore.

Bashkëlidhja mund të jetë e rrafshit të së tashmes; Folje në të tashmen e mënyrës lidhore në fjalinë e nënrenditur dhe folje në kohën e tashme të mënyrës dëftore në fjalinë kryesore: **Sikur** *të mos e ndalë turpi, mendonte ai, Jera tash më del përpara dhe më treqon*. (Camaj, *Vepra IV*: 190).

Bashkëlidhja mund të jetë e rrafshit të së shkuarës, duke filluar që nga *e pakryera e mënyrës lidhore*. Në fjalinë e nënrenditur të shembullit që do të shohim më poshtë, folja është në të pakryerën e mënyrës lidhore dhe, në të bashkërenditurën me të, që vjen menjëherë pas saj dhe të dyja janë të paravendosura ndaj kryesores, folja është në të ashtuquajturën “*formë joletrare*” të së pakryerës së mënyrës lidhore (shënimi 2 te Morfologjia, 1995: 325). Të dyja këto forma foljore kanë përbri në fjalinë kryesore një folje në kohën e tashme të mënyrës kushtore: **Sikur** *të mos ishin hidhërimet e djemve ushtarë, pra sikur të mos qe ai dëshpërim, Hankonatët do të kishin ca vite të qeta*. (I. Kadare, *Breznitë e Hankonatëve*: 101); *Ai do të kishte kthye në vend andej kah kishte ardhë, sikur të mos ish dukë në një ballkon guri grueja e veshun në zi...* (Camaj, *Vepra IV*: 237).

Veprimi i pamundshëm shprehet në periudhën e mëposhtme me bashkëlidhjen; *e kryer e mënyrës kushtore* në fjalinë kryesore, *më se e kryer e mënyrës lidhore* në të nënrenditurën. Veprimin e

mundshëm -mendojmë ne- që do të kryhej menjëherë, të shprehur me anë të rrethorit të kohës të shprehur me emrin me parafjalë -në vend-, që, në fakt, ka kuptimin menjëherë, në çast, e pengoi dalja në ballkon e një gruaje me të zeza.

1.1.12 Periudhat me fjali të nënrenditur kushtore me lokucionin lidhëzor *me kusht që*

Edhe ky lokucion si edhe *në rast se*, ndërtohet nga emri *kusht* në trajtën e pashquar në rasën kallëzore, por ai prihet nga parafjala e rasës kallëzore *me* dhe ndiqet nga lidhëza ftilluese *që*. Një e veçantë tjetër përveç asaj që do ta shohim edhe më poshtë në lidhje me kuptimin më të theksuar kushtor për shkak të emrit në përbërje të lokucionit që ka një përmbajtje leksikore tërësisht të përcaktuar qartë, që shprehin fjalitë e nënrenditura të prira nga ky lokucion e për rrjedhim edhe periudhat e ndërtuara me to, është edhe fakti që trajta e pashquar e këtij emri mund të shndërrohet lehtësisht në trajtë të shquar, duke e bërë më të qartë që kushti është një dhe i vetëm: përmbajtja e fjalisë drejtuese që i paraprin së nënrenditurës.

Fjalitë *me kusht që* ndërtohen me mënyrën lidhore: *Shkaba të çon fluturim atje ku do, me kusht që gjatë gjithë rrugëtimit t'i japësh copa nga trupi yt...* (I. Kadare, *Shkaba*: 62).

Me të njëjtin funksion, por me një shtrirje më të kufizuar, përdoret edhe lokucionin lidhëzor *me konditë që*. I ndërtuar njësoj si i mësipërmi me emrin në trajtën e pashquar në rasën kallëzore të prirë nga e njëjta parafjalë e rasës kallëzore dhe të pasuar nga e njëjta lidhëz nënrenditëse ftilluese me kuptim të përgjithshëm, ai bashkon në periudhën me fjali të nënrenditur kushtore fjalinë e nënrenditur me drejtuesen duke shprehur kushtin nëpërmjet sinonimit të tij në të shprehur e rrallë në të shkruar. Edhe në rastin e këtij lokucionit, vënia e emrit në trajtë të shquar pa prekur rasën, nuk shkakton ndryshime në strukturën e fjalisë, por e bën më të përcaktuar kushtin që duhet të plotësohet në fjalinë e nënrenditur për t'u arritur realizimi i pasojës në fjalinë drejtuese: *Atëherë do t'i japim një apartament dy dhoma e një kuzhinë, me konditë*

që të shkojë ku të dojë vjehrra. (Nga filmi "Zonja nga qyteti").

1.1.13 Periudhat me fjali të nënrenditur kushtore me lokucionin lidhëzor *mjaft që*

Ky lokucion lidhëzor është ndërtuar me një ndajfolje sasive *mjaft* dhe lidhëza ftilluese *që*. Në pamje të parë, por edhe duke u përpjekur ta zëvendësojmë këtë ndajfolje me foljen *mjafton* që formohet duke e përdorur si rrënjë atë;, duket sikur lokucionin është i ndërtuar nga forma e shkurtuar e foljes në fjalë. Në shumicën e ndërtimeve me shprehjen *mjafton që*, e cila mund të shërbejë edhe si lokucion lidhëzor kushtor duke e shqiptuar me intonacionin e duhur dhe duke e parë përmbajtjen e periudhës në tërësi, kjo shprehje ngjason më tepër me një vazhdim periudhe ku folja *mjafton* në kohën e tashme të mënyrës dëftore shërben si fjali drejtuese për fjalinë e nënrenditur ftilluese që fillon me lidhëzën ftilluese *që*, e cila në këtë rast nuk mund të konsiderohet pjesë e lokucionit. Duhet bërë këtu dallimi ndërmjet ndërtimeve me lokucionin lidhëzor *mjaft që* dhe *mjafton (te) që*. Të parat shfaqin raporte kushtore, kurse të dytat jo gjithmonë. Folja që i prin lidhëzës që në fjali të tilla, përfaqëson një fjali drejtuese për fjalinë e nënrenditur kryefjalore që bashkohet me të me lidhëzën ftilluese *që*, në shumicën e shembujve ku raportet kushtore nuk dalin qartë me anë të kësaj lidhëze shprehen më shumë raporte ftilluese. Në gjuhën e folur nuk janë të rralla rastet kur me lokucionin *mjafton që* (ku ndajfolja e sasisë *mjaft* është zëvendësuar nga një folje në kohën e tashme me përdorim të kufizuar në vetë) *mjafton*, raportet kushtore të dalin mbi ato ftilluese: *Do të vij patjetër në dasmën tënde, mjafton që të më lajmërosh disa ditë para që të marr leje nga puna dhe të bëj përgatitjet e duhura.* (Bised).

1.1.14 Periudha me fjali të nënrenditur kushtore me lidhëzën kohore *kur*

Fjalitë kushtore me lidhëzën kur e kanë foljen-kallëzues në të tashmen e mënyrës dëftore dhe lidhore ose në të ardhmen e mënyrës dëftore:

Perse nipave t'Kastrjotit,

kur t'jen lidhë me besë të Zotit,

s`ka shka u bân flaka e barotit. (Fishta, *Lahuta e Malcis, Te ura e Rrzhanicës*: 154).

Bashkëveprimi i foljes në kohën e kryer të mënyrës dëftore të fjalisë së nënrenditur me ndërtimin foljor *s`ka shka u bân* që ka kuptimin mbarëkohor: nuk u bën dot gjë asnjëherë; i japin periudhës më tepër kuptim *kushtor* se sa tregojnë kohën e kryerjes së një veprimi. Kushti i shprehur në fjalinë e nënrenditur është i realizueshëm (*në qoftë se janë lidhur me besë të Zotit*) dhe po ashtu edhe pasoja (*do të jenë të pamposhtur, as flaka e barotit s`ka ç`u bën*) Populli të mbron, por, kur ia *ke me hile, s` të fal.* (D. Agolli, *Dështaku*: 255).

E përgjithësuar në emër të popullit, kjo ka vlerë për këdo që kërkon të përfitojë në kurriz të tjetrit. Ashtu si fjalët e urta, edhe kjo periudhë me bashkëlidhje kohore të së tashmes me vlerë mbarëkohore synon të sjellë mesazhin e një veprimi të mundshëm, të realizueshëm, duke mbajtur parasysh që është një ndodhi reale që është bërë shkas për nxjerrjen e kësaj maksime: *Ironija asht një "forma mentis", asht trajtë, asht stil. Kur nuk asht e shoqueme me fantazi krijuese, ajo mbetë në planin e fragmenteve të vijosjevet të shpejta, "essai" a përshtypje të rasës.* (Gazeta shqiptare, suplementi *Milosao*, A. Pipa: *Faik Konica-aristokrat edhe kur shau...*, studimi f.VII, e diel 17 gusht 2008).

Këpuja e kallëzuesit emëror në fjalinë e nënrenditur vendos lidhje me foljen në kohën e tashme të mënyrës dëftore në fjalinë drejtuese dhe plotësimi i kushtit të *moshoqërimit të ironisë me fantazinë krijuese*, sjell për pasojë realizimin e veprimit të fjalisë drejtuese që tregon se nuk arrihet të shprehet qartë ajo që ka synuar të shprehë shkrimtari që e përdor ironinë si figurë letrare në stilin e vet të të shkruarit.

1.1.15 Periudhat me fjali të nënrenditur kushtore me përemrin lidhor të pacaktuar kush

Në fjalitë me përemrin lidhor të pacaktuar *kush* shprehen marrëdhënie kushtore me anë bashkëlidhjes së foljeve në rrafshin e së tashmes ose të së ardhmes: në fjalinë e nënrenditur kemi foljen *në kohën e tashme* (të dëftores ose të

lidhores) ose *në të kryerën e thjeshtë*, kurse në fjalinë kryesore folja është *në të tashmen, në të ardhmen* ose në kohën e kryer të dëftores:

Kush të muntnjë shqipëtarët

E Skënderbenë ta zërë

Nga të gjithë ju të parët

Punë të madhe ka bërë. (N. Frashëri, *Vepra IV*: 260).

Këta tipa fjalish që, në të vërtetë, janë fjali të nënrenditura kryefjalore, kuptimin kushtor e realizojnë nëpërmjet përgjithësismit që del jo vetëm nga kuptimi i përgjithshëm dhe i papërcaktuar i përemrit lidhor *kush*, por edhe nga kuptimi i foljeve të fjalive drejtuese dhe të nënrenditur të cilat janë, përgjithësisht në kohën e tashme mbarëkohore.

Në fjalitë drejtuese të pasvendosura të këtyre ndërtimeve përmbahet pasoja herë e drejtpërdrejtë, herë e tërthortë e ardhur si rezultat i plotësimi të kushtit të vendosur në fjalinë me lidhorin e pacaktuar *kush*. Në periudha të tilla, ashtu siç është trajtuar më parë edhe nga autorë të tjerë (S. Prifti, pj. II, D. II, 1968:258-259; S. Floqi, 1965/4: 19-23; S.Mansaku,1969/3:162) bie në sy shprehja e marrëdhënieve kusht-pasojë ose shkak-pasojë të cilat favorizohen edhe nga brendia e periudhave, edhe nga e tashmja mbarëkohore, kohë në të cilën i gjejmë të përdorura më shpesh foljet e fjalive kryefjalore që shprehin raporte kushtore. Këto përgjithësime teorike vërtetohen, kur foljet vendosen në të kryerën e thjeshtë dhe veprimet që u janë "ngarkuar" nga folësi foljeve të fjalive të periudhës paraqiten si fakte konkrete që kanë ndodhur në një çast të caktuar të së shkuarës dhe jo si ngjarje që supozohen të ndodhin.

1.1.16 Periudhat me fjali të nënrenditura kushtore jolidhëzore të ndërtuara me mënyrën lidhore

Në këto tipe periudhash fjalitë në periudhë bashkohen pa lidhëza. Fjalina e nënrenditur fillon me mënyrën lidhore, e cila, për nga modalitetet që shpreh: të mundësisë, të dëshirës dhe të detyrimit, është e vetëmjaftueshme për të realizuar kuptimin kushtor. Shembujt si në gjuhën

e shkruar, ashtu edhe në atë të folur janë të konsiderueshëm. Përdorimi i lidhëzës nuk është i detyrueshëm, ai është fakultativ dhe mund të shtohet, nëse dëshirojmë, pa prishur as rendin e fjalive, as kuptimin e tyre në periudhë. Këto tipare të veçanta, si edhe ndonjë lidhëz më tepër si lidhëza *në* që shkon me mënyrën dëshirore, (veç *në qoftë se* dhe *po* që mund të përdoren te të ty tipat e periudhave në fjalë), që mund të vendoset ndërmjet fjalisë drejtuese dhe asaj të nënrenditur te periudhat me nënrenditje palidhëzore (asindetike) i dallojnë tipin e periudhave jolidhëzore nga periudhat asindetike. Ashtu si në të gjitha rastet e analizuar për periudhat me fjali të nënrenditura kushtore lidhëzore me lidhëzat e sipërpërmendura, bashkëlidhja është e rrafshëve të ndryshme. Është pikërisht ajo që luan një rol tepër të rëndësishëm në përcaktimin e llojit të kushtit që mund të jetë i mundshëm ose i pamundshëm për t'u realizuar.

*Të isha turk edhe unë,
Ta kisha zëmërën kllirë,
Sot u bënja tjetër punë.*

Nuk u flisja me të mirë. (N. Frashëri, *Vepra IV*: 99).
Bashkëlidhja e rrafshit të së shkruarës: *e pakryer e lidhores* në të nënrenditurën dhe *e pakryer me vlerën e së tashmes së kushtores* në fjalinë kryesore, e paraqet veprimin të pamundshëm për t'u realizuar edhe për faktin që flitet për gjëra joreale, cilësi që nuk zotërohen nga folësi dhe pra nuk mundësojnë realizimin e pasojës në fjalinë kryesore.

(A më sheh ti mua plaknë?)

*Të qënkështa si ti djalë,
Muratit i pinja gjaknë.*

(Sot s'gënjeshta me fjalë) (N. Frashëri, *Vepra IV*: 82).

Fjalja pyetëse me të cilën fillojnë vargjet e mësipërme na jep një fakt real dhe shërben si kontekst për periudhën me fjali të nënrenditur kushtore që vjen pas saj. Supozimi për pasjen e një moshe të njëjtë a të krahasueshme me atë të bashkëbiseduesit, i shprehur me të pakryerën e së ashtuquajturës *mënyrë lidhore-habitore*, është plotësisht i pamundshëm për t'u realizuar, sepse jemi njohur tashmë me moshën e vërtetë. Për

pasojë veprimi në fjalinë kryesore i përfaqësuar nga folja në të pakryerën e mënyrës dëftore që ka vlerën e së tashmes së kushtores, është i përealizueshëm.

PËRFUNDIME

Në punim janë trajtuar vetëm dy çështje nga rubrika e gjerë, ajo e mjeteve dhe formave të shprehjes së raporteve kushtore. 1. Mjetet e shprehjes së raporteve kushtore që janë lidhëzat dhe lokucionet lidhëzore kushtore dhe 2. 2 nga format jo të zakonshme të shprehjes së raporteve kushtore a. Periudhat me fjali të nënrenditura kushtore jolidhëzore që fillojnë me folje në mënyrën lidhore; b. Rrethanori i kushtit. Shumë shkurtimisht janë numëruar dhe shoqëruar me së paku nga një ose dy shembuj, secili prej mjeteve lidhëse duke i shoqëruar edhe me ndonjë shpjegim të shkurtër të mënyrës se si janë formuar ato. Këto mjete, në punim trajtohen lidhur ngushtë me njëri-tjetrin, sepse përdorimi i njëres apo tjetres lidhëz kushtëzon edhe bashkëlidhjen kohore e mënyrore të foljeve në fjalitë brenda në periudhë, duke marrë gjithashtu në konsideratë hapësirën e kufizuar që duhet të ketë punimi. Shpjegimet për llojin e lidhëzave dhe të shprehjeve lidhëzore, duke i krahasuar si për nga terminologjia e përdorur nga autorë të ndryshëm, në periudha të ndryshme kohore, ashtu edhe nga evolucionin e tyre nga një gramatikë në tjetrën apo nga një autor në tjetrin janë shoqëruar, në shumicën e rasteve nga shpjegimet e shembujve të dhënë, në lidhje me kontekstin apo në raportin që mjetet lidhëse vendosin me trajtat mënyrore dhe kohore të foljeve kallëzues të fjalive në periudhë. Kurse për rrethanorin e kushtit ne jemi të mendimit që pamundësia e zëvendësimit të ndërtimit të konsideruar si rrethanor nga ndajfolja përkatëse nuk duhet të përbëjë pengesë për pranimin e ekzistencës së rrethanorit të kushtit, ashtu si nuk është vënë ndonjëherë në dyshim ekzistenca e rrethanorit të qëllimit, edhe pse nuk njihen ndajfolje qëllimi.

BIBLIOGRAFIA

- CIPO, Kostaq (1949), Gramatika e gjuhës shqipe për klasat e V-ta, VI-ta, VII-ta të shkollave 7-vjeçare, Tiranë;
- CIPO, Kostaq (1951), Sintaksa tekst për Institutin pedagogjik, Tiranë, botim i Ministrisë së Arsimit.
- CIPO, Kostaq (1952), Sintaksa, Tiranë, Instituti i Shkencave.
- DOMI, Mahir (1955), Gramatika e gjuhës shqipe, pjesa II, Sintaksa, tekst për shkollën 7-vjeçare, Tiranë.
- DOMI, Mahir (1969, 1971), Gramatika e gjuhës shqipe” Sintaksa për shkollat e mesme, Prishtinë.
- DOMI, Mahir (1971), Sintaksa e gjuhës shqipe, Prishtinë 1971
- FLOQI, Spiro (1956), Periudha e përbërë e bashkërenditur në gjuhën e sotme shqipe, BUSHT, 2, Tiranë;
- GUINARD, Emile (1967), Les propositions subordonnées dans l’albanais moderne, Thèse de Doctorat de 3-ème cycle, Directeur de recherche Monsieur le Professeur Henri Boissin, Faculté des Lettres de l’Université de Paris, Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes, Paris.
- LAMBERTZ, Maximilian (1914-15), Die hypotetische Periode im Albanischen, në “Indogermanische Forschungen”, vëll. 34; përkthimi në gjuhën shqipe nga V. Dashi, material i siguruar pranë IGJL.
- MANSAKU, Seit (1969), Rreth formave të shprehjes së raporteve kushtore në shqipen e sotme letrare: “Studime Filologjike”, Tiranë, 3: 153 – 167.
- MIKELI, Gaspër (1916), Gramatika e gjuhës shqipe, Shtypshkronja “Nikaj” Shkodër.
- PRIFTI, Stefan (1959), Sintaksa e gjuhës shqipe, pj I Tiranë.
- PRIFTI, Stefan (1962), Sintaksa e gjuhës shqipe, pj II 1; 2, Tiranë, USHT Fakulteti Histori-Filologji;
- PRIFTI, Stefan (1971), Sintaksa e gjuhës shqipe I, II mars, Rilindja, Prishtinë.
- RROTA, A. Justin (1943), Syntaksa e gjuhës shqipe (ose Sintaksi i shqipes 1942) për klasën II, III, IV të shkollave të mesme, Shkodër, shtypshkronja A. Gj. Fishta.
- RROTA, A. Justin (2006), Gjuha e shkrueme ase vërejtje gramatikore” ASHSH IGJL Botimi I, Botime Françeskane Shkodër.
- SHEPERI, Ilo Dilo (1927), Gramatika dhe Sintaksa e gjuhës shqipe, Vlorë.
- TOTONI, Minella (1995), Cikël leksionesh të sintaksës, shënime.
- TOTONI, Minella (2000), Fraza me nënrenditje, SHBLU, Tiranë.
- X x x x (1976), FONETIKA dhe gramatika e gjuhës së sotme letrare shqipe, Sintaksa e periudhës, Tiranë.
- X x x x (1984), Fjalori i shqipes së sotme, ASHRPS të Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, Tiranë.
- X x x x (1995), GRAMATIKA e gjuhës shqipe I, Morfologjia, Tiranë.
- X x x x (1997), GRAMATIKA e gjuhës shqipe II, ASHRSH IGJL, Tiranë.
- XANONI, S. J. (1909), Gramatika shqyp qj përdoret n`seminarë e n`mbësotore t`sh` Françesk Saverit n`Shkodër, Shtypshkronja e Zojes Papërljeme N`Shkodër.
- XHUVANI, Aleksandër (1922), Njohunit e para të sintaksës shqipe, pjesë e parë për klasët e nalta të fillores, Vlorë.
- XHUVANI, Aleksandër (1938), Njohunit e para të sintaksës shqipe për klasët e nalta të Fillores e për t`ultat e Shkollavet të Mesme, Tiranë.
- XHUVANI, Aleksandër (1942), Libri i gjuhës shqipe pj. II për klasat e nalta të Fillores dhe të parat e Qytetses, Tiranë. .